

MUZEJSKI VJESNIK

GLASILO MUZEJSKOG DRUŠTVA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

(Bjelovar, Čakovec, Čazma, Grabrovnica, Kalinovac, Koprivnica, Križevci, Kutina, Trakošćan, Varaždin, Varaždinske Toplice i Virje)

TEHNIČKO UREDNIŠTVO

Ljerka Albus, Antica Bregović, Miroslav Klemm, Magdalena Lončarić, Darko Sačić

Urednik: Darko Sačić

Naslovna stranica: Darko Sačić

Muzejski vjesnik izlazi jedanput godišnje. Rukopise ne honoriramo i ne vraćamo. Za sadržaj tekstova odgovaraju autori.

Glasilo solidarno financiraju muzeji sjeverozapadne Hrvatske.

Nakladnik:

Gradski muzej Varaždin

Za nakladnika: Darko Sačić

Tisak: NIŠRO Varaždin

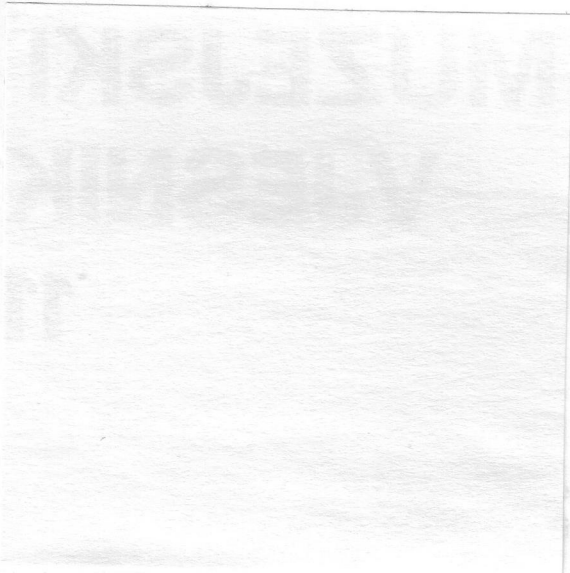
Broj 11 — Ožujak 1988.

God. XI

Naklada 800 komada

Naslovna stranica: Detalj s izložbe »Sportski kostim nekad i danas«, biciklistkinja 1898. g.

Prijevodi: Doris Baričević, Ljerka Perči, Oka Ričko, Marina Šimek

GRADSKI MUZEJ VARAŽDIN
ARHIVSKI ODMOR
1988

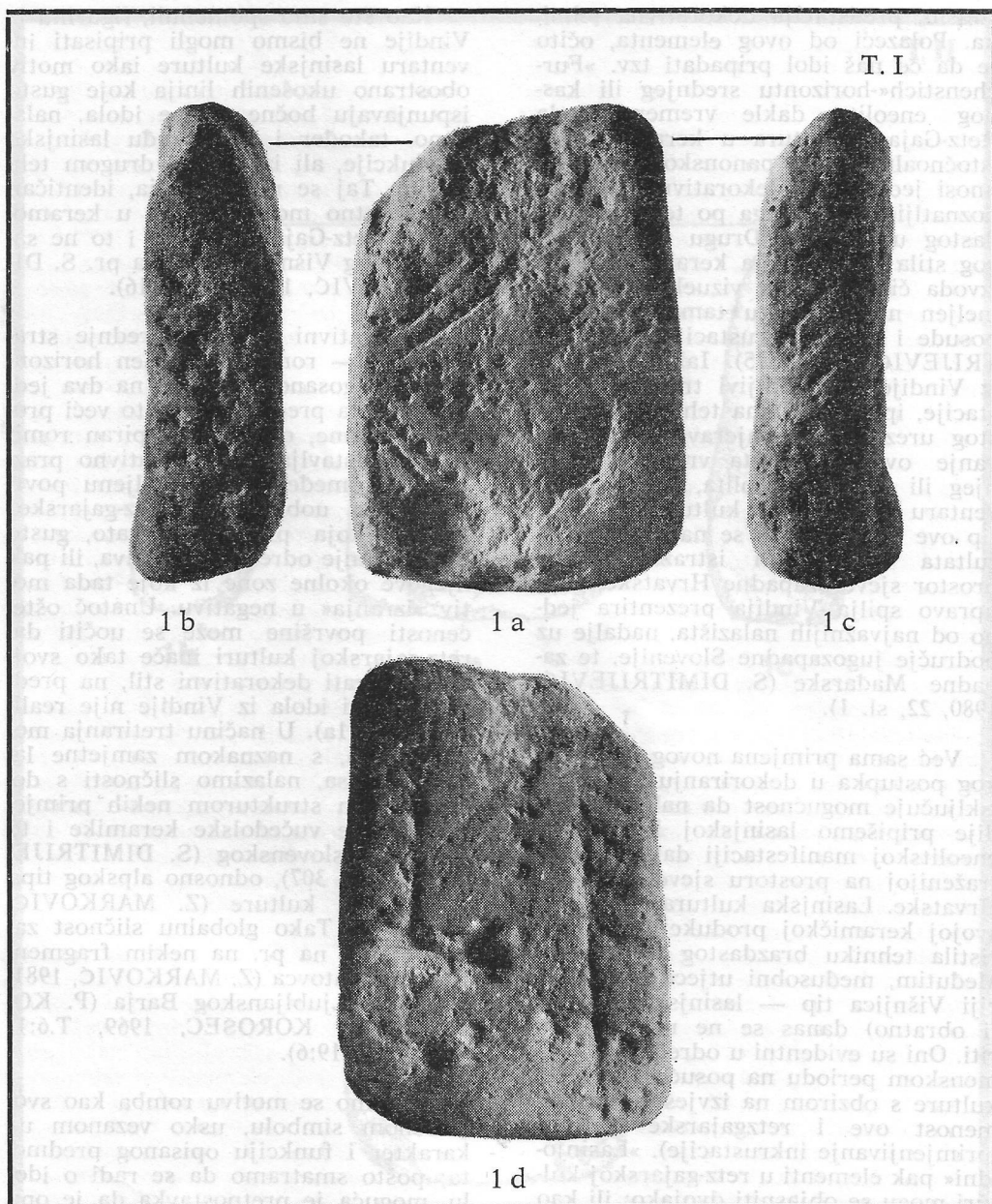
IDOL IZ VINDIJE

Tokom svojih dugogodišnjih istraživanja spilje Vindije S. Vuković je istražio i znatnu površinu predspiljskog prostora. Kampanjom provedenom tokom kolovoza 1954. godine obuhvatio je IV istražnu zonu predspiljskog terena (prethodne 3 zone istraživane su od 1951. do 1953. god.), odnosno prostor desno od glavne uzdužne osi spilje. (S. VUKOVIĆ, 1954.). Iz precizno vođene terenske dokumentacije vidljivo je da je predmet kojim se ovom prilikom namjeravamo pozabaviti, nađen u II sloju crnog humusa, u prostoru — 4. m glavne osi i 5. m desne suosi. Glineni idol nađen je u srednjem dijelu spomenutog II sloja, a iz tog dijela sloja potječu i fragmenti keramike Retz-Gajary kulture, licenske, rimske provincijalne i slavenske keramike, te nekoliko osteoloških nalaza. Ukoliko analiziramo podatke koji se ne odnose samo na njegov srednji dio, već na cijeli II sloj, uočiti ćemo gotovo identičnu široku kronološku pripadnost nalaza: od kamenih strugala, kamenog bata sa započetim bušenjem, retz-gajarske keramike, preko ranobrončanodobnog materijala do antičke sive i ocakljane, te slavenske keramike. Ako pokušamo analizirati razmještaj arheoloških nalaza unutar II sloja, odnosno pripadnost pojedinih predmeta njegovom gornjem, srednjem ili donjem dijelu, možemo konstatirati slijedeće: u gornjem dijelu sloja među nalazima brojčano prevladava rimska keramika, zatim po broju fragmenata slijedi slavenska, a 2 ulomka mogla bi pripadati brončanom dobu. U srednjem dijelu II sloja opada broj kako antičkih, tako i srednjevjekovnih nalaza, ali je registrirano nekoliko ulomaka keramike Retz-Gajary kulture, te nekoliko licenskih nalaza. Upravo iz ovog dijela sloja potječe i nalaz glinenog idola. I konačno, u donjem dijelu je evidentiran samo 1 ulomak keramike, i to slavenske, a ostale nalaze čine rog i zubi jelena, nekoliko kamenih okre-

sivanih artefakata, te bat sa započetim bušenjem rupe.

Nalaz za koji smatramo da s obzirom na oblik i primijenjeni način dekoriranja površina predstavlja figurinu, pločastog je, tek neznatno trapeznog oblika (T.I; T.II). Visina predmeta je 61 mm, širina donjeg dijela je 42 mm, gornjeg 38 mm, a debljina je 17 mm. Stojeća površina je ravna i neznatno proširena. Figurina na žalost nije u potpunosti sačuvana, već joj je gornji dio oštećen, a oštećenja su vidljiva i na prednjoj, odnosno stražnjoj površini. Figurina je jednolične oker-crvenkaste boje. Izrađena je iz gline s primjesom finog pijeska, ali su u fakturi vidljiva i krupnija zrnca kalcita.

Unatoč tome što je ornament na pojedinim dijelovima idola ispran ili oštećen, ipak se s priličnom sigurnošću može rekonstruirati dekoracija koja je bila izvedena na obje glavne plohe, te na bočnim stranama. Naš predmet pripada grupi jednostavnih plosnatih, odnosno pločastih idola, bez naznaka ekstremiteta ili glave. Pošto nema niti nikakvih plastičnih seksualnih oznaka, teško je determinirati njegovu prednju stranu. No obzirom na dekorativni motiv romba (T.I:1a; T.II:1a) i njegovu moguću tumačenje kao određenog ikonografskog simbola, smatramo da bi upravo površina na kojoj se on nalazi mogla predstavljati prednju stranu figurine. Mada je ova strana prilično oštećena, ipak nema sumnje da je bila dekorirana (ili označena?) motivom romba izvedenog tehnikom brazdastog urezivanja. Horizontalna linija dijeli romb na dva jednaka dijela, a usprkos lošoj očuvanosti površine može se zaključiti da je primijenjena tehnika gustog žigosanja. Osnovna karakteristika suprotne, stražnje strane idola reflektira se u zonalnoj organizaciji dekorirane površine (T.I:1d; T.II:1d). Dok središnji okomiti pojas, čini se,

Vindija, M = cca 1:1 (foto: D. Putar)

nije bio ukrašen, obje rubne zone, odijeljene po jednom uzdužnom linijom, ispunjene su kosim linijama. One, izvedene također tehnikom brazdastog urezivanja, prelaze bez prekida i na obje bočne strane idola, pa zapravo tvore motiv dvosmjerno šrafiranog tro-

kuta (T.I:1b,1c; T.II:1b,1c). Na idolu nema tragova inkrustacije.

Kod analize tehnike ukrašavanja, načina i motiva, najbitniji element za determiniranje idola iz Vindije kako u kronološkom, tako i u kulturnom

smislu, predstavlja dekorativna tehnika. Polazeći od ovog elementa, očito je da će naš idol pripadati tzv. »Furchenstich«-horizontu srednjeg ili kasnog eneolita, dakle vremenu kada Retz-Gajary kultura u keramografiju istočnoalpskog i panonskog eneolita unosi jedan novi dekorativni stil, prepoznatljiv prije svega po tehnici brazdistog urezivanja. Drugu oznaku novog stila ukrašavanja keramičkih proizvoda čini izuzetan vizuelni efekt temeljen na kontrastu tamne površine posude i bijele inkrustacije (S. DIMITRIJEVIĆ, 1980, 375). Iako na idolu iz Vindije nisu vidljivi tragovi inkrustacije, ipak već sama tehnika brazdistog urezivanja usmjerava opredjeljivanje ovog predmeta vremenu srednjeg ili kasnog eneolita, odnosno inventaru Retz-Gajary kulture. Višnjica tip ove kulture veže se na temelju rezultata dosadašnjih istraživanja uz prostor sjeverozapadne Hrvatske, gdje upravo spilja Vindija prezentira jedno od najvažnijih nalazišta, nadalje uz područje jugozapadne Slovenije, te zapadne Mađarske (S. DIMITRIJEVIĆ, 1980, 22, sl. 1).

Već sama primjena novog tehnološkog postupka u dekoriranju keramike isključuje mogućnost da nalaz iz Vindije pripisemo lasinjskoj kulturi — eneolitskoj manifestaciji daleko najistraženijoj na prostoru sjeverozapadne Hrvatske. Lasinjska kultura, naime, u svojoj keramičkoj produkciji nije koristila tehniku brazdistog urezivanja. Međutim, međusobni utjecaji na relaciji Višnjica tip — lasinjska kultura (i obratno) danas se ne mogu osporiti. Oni su evidentni u određenom vremenskom periodu na posudu lasinjske kulture s obzirom na izvjesnu istovremenost ove i retz-gajarske kulture (primjenjivanje inkrustacije). »Lasinjo-idni« pak elementi u retz-gajarskoj kulturi mogu se objasniti dvojako: ili kao posljedica direktnih veza i utjecaja nastalih uslijed neposrednih kontakata i djelomične istovremenosti dviju kultura, ili pak kao tradicijski elementi očuvani iz ranijih faza lasinjske kulture koja je ipak znatnijim svojim dijelom prethodila Retz-gajarskoj (o odnosima ovih dviju kultura: S. DIMITRIJEVIĆ, 1980, 67; Z. MARKOVIĆ, 1985, 19-22).

Kao što smo spomenuli, figurinu iz Vindije ne bismo mogli pripisati inventaru lasinjske kulture iako motiv obostrano ukošenih linija koje gusto ispunjavaju bočne strane idola, nalazimo također i na posudu lasinjske produkcije, ali izvedenog drugom tehnikom. Taj se motiv javlja, identičan ili neznatno modificiran, i u keramografiji Retz-Gajary kulture i to ne samo njenog Višnjica tipa (na pr. S. DIMITRIJEVIĆ, 1980, T.7:14,16).

Dekorativni motiv s prednje strane idola — romb, podijeljen horizontalnom žigosanom linijom na dva jednaka dijela predstavlja nešto veći problem. Naime, ovako koncipiran romb koji predstavlja jednu relativno praznu, tek omeđenu i podijeljenu površinu nije uobičajen u retz-gajarskoj kulturi koja preferira bogato, gusto ispunjavanje određenog motiva, ili pak njegove okolne zone iz koje tada motiv »izranja« u negativu. Unatoč oštećenosti površine može se uočiti da, retz-gajarskoj kulturi inače tako svojstven bogati dekorativni stil, na prednjoj strani idola iz Vindije nije realiziran (T.1:1a). U načinu tretiranja motiva-romba, s naznakom zamjetne lakoće ukrasa, nalazimo sličnosti s dekorativnom strukturom nekih primjeraka kasne vučedolske keramike i to u krugu slovenskog (S. DIMITRIJEVIĆ, 1979a, 307), odnosno alpskog tipa vučedolske kulture (Z. MARKOVIĆ, 1981, 245). Tako globalnu sličnost zamjećujemo na pr. na nekim fragmentima iz Apatovca (Z. MARKOVIĆ, 1981, T.4:2,4) i Ljubljanskog Barja (P. KOROŠEC—J. KOROŠEC, 1969, T.6:1; T.13:4a; T.19:6).

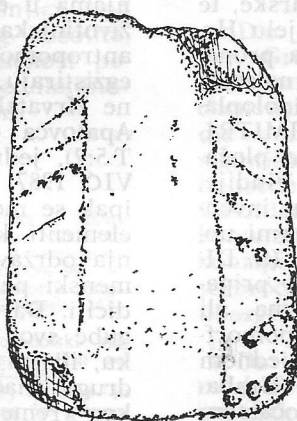
Vratimo se motivu romba kao svojevrsnom simbolu, usko vezanom uz karakter i funkciju opisanog predmeta; pošto smatramo da se radi o idolu, moguća je pretpostavka da je ona njegova površina koja je bila »označena« ili »određena« romбом, njegova prednja strana. Naime taj motiv uz svoju isključivo dekorativnu funkciju (na posudu na pr.), na predmetima vezanim uz kult često ima i funkciju simbola. Slično kao i trokut, tako i romb može predstavljati seksualni simbol, odnosno vulvu (A. STIPČEVIĆ, 1981, 95). Dok je trokut kao shematski

1b

1a

1c

1d

Vindija, M = 1:1 (crtao: B. Simek)

prikaz ženskog genitalnog organa vrlo čest na plastici neolita i eneolita, pa ga nalazimo na pr. na vinčanskim, lasinjskim, vučedolskim statueta, romb kao simbol vulve nešto je rijeđi. Nalazimo ga na pr. na figurini vinčarske kulture iz Ledinca (T. TEŽAK-GREGL, 1983—1984, T.6:1), u nešto drugačijoj artistskoj koncepciji na statueti Retz-Gajary kulture sa slovačkog nalazišta Bajč (S. DIMITRIJEVIĆ, 1980, T.17:15a,b), te na dva vrlo slična, bogato dekorirana idola iste kulture sa lokaliteta Křepice—Hradisko u Moravskoj (A. MEDUNOVA-BENEŠOVA, 1986, T.30:7,10).

Naš idol pripada grupi četvrtastopločastih, do krajnosti simplificiranih idola. Na njemu ne nalazimo nikakve antropomorfne karakteristike. Romb kao simbol, odnosno njegovo poistovjećivanje sa ženskim spolnim organom, dakle ženom u širem smislu, pridaje predmetu značaj vezan uz određeni kult. Činjenica je da takvi predmeti keramičke produkcije eneolitskih kultura sjeverozapadne Hrvatske predstavljaju prilično rijetke nalaze, iako je idoloplastika kao kulturna i kulturna kategorija bila prisutna kako u okvirima lasinjske, tako i retz-gajarske, te vučedolske kulture u ovom dijelu Hrvatske. Takva situacija otežava pronalaznje direktnih analogija za nalaz iz Vindije. Sadašnje poznavanje idoloplastike lasinjske kulture (S. DIMITRIJEVIĆ, 1976) ne dozvoljava da pločaste statuete, poput idola iz Vindije, označimo kao uobičajeni tip u inventaru ove kulture. Sličnost u formi uočava se kod idola iz Ašikovaca (S. DIMITRIJEVIĆ, 1976, T.I:3) koji pripada istoj grupi pločastih figurina, ali ne do kraja reduciranih antropomorfni, seksualnih oznaka. I na jednom od 4 lasinjska idola iz Zarilca (Grabaračke livade), koji po svom pločastom obliku donekle nalikuje našem, ističu se naznačeno lice i plastične grudi (D. SOKAČ-ŠTIMAC, 1976, T.17:1).

U krugu Retz-Gajary kulture jugoslavenskog područja do sada su poznata svega 2 idola, oba iz Hrnjevca: jedan vrlo primitivno modeliran torzo bez ikakvih umjetničkih značajki, te jedan keramički plosnati predmet za kojeg se ne može sa sigurnošću tvr-

diti da je idol (S. DIMITRIJEVIĆ, 1980, T.10:5,7).

Niti četvrtasti retz-gajarski idoli sa nalazišta Křepice ne mogu se u potpunosti komparirati sa primjerkom iz Vindije, pošto njihovu osnovnu značajku (osim izuzetno bogate dekoracije kojom je prekrivena čitava površina) čini steatopigija (A. MEDUNOVA-BENEŠOVA, 1986, T.30:7,8,10,12), a istu osobinu pokazuju i statuete iz Bajča (S. DIMITRIJEVIĆ, 1980, T.17:13,14,15). O naglašenoj steatopigiji na eneolitskim statueta možemo govoriti kao o reminiscenciji iz neolita, tim više što se već na kasnoneolitskoj idoloplastici zapaža tendencija sve izraženije shematiziranosti i reduciranja antropomorfnih karakteristika. Razvoj ove pojave možemo pratiti i na širem području kroz čitavo vrijeme eneolita, za koji period su tipične upravo plosnate statuete (N. KALICZ, 1980, 75, sl. 64). Doduše, jačanjem stočarstva kao ekonomske baze eneolitskih kultura sjeverozapadne Hrvatske vjerojatno dolazi i do promjena u kulturnim poimanjima. Možda se sada kult plodnosti rijeđe identificira sa poštivanjem Velike Majke, a češće s kulturnim radnjama u centru kojih je životinja ili životinjska figura. No, kako eneolitske antropomorfne figurine ipak i dalje egzistiraju, a s područja sjeverozapadne Hrvatske poznate su 2 statuete iz Apatovca (Z. MARKOVIĆ, 1981, 283, T.5:2), jedna iz Letičana (Z. MARKOVIĆ, 1987, T.3; T.4), te ova iz Vindije, ipak se može pretpostaviti da se neki elementi kulturnih predodžbi i shvaćanja održavaju često i kroz duži vremenski period zahvaljujući jakoj tradiciji. Da li ti elementi s vremenom gube svoj prvobitni značaj i simboliku, ili im se postepeno pridaje neko drugo značenje, ili možda nakon nekog vremena ostaju segment kulta ili kulturne radnje, ali bez ikakvog značenja, samo kao navika ili tradicija — to su sve tek neka od pitanja na koja je vrlo teško odgovoriti. Uostalom, da li su baš svi predmeti koje danas nazivamo idolima stvarno idoli?

No, nakon provedene analize nalaza iz Vindije, smatramo da se radi o četvrtastom pločastom idolu, krajnje simplificiranom, sa samo grafički na-

značenim simbolom ženske seksualnosti. Uzimajući u obzir sve njegove karakteristike (oblik, dekorativne tehnike, ukrasni motivi) kao i činjenicu da je idol nađen u srednjem dijelu II sloja predspiljskog prostora zajedno s nekoliko ulomaka keramike Višnjica tipa Retz-Gajary kulture, možemo ga kronološki opredijeliti u vrijeme kasnog eneolita. Kulturološki bi mogao pripadati, s obzirom na tehniku ukrašavanja, višnjičkom tipu retz-gajarske kulture ili možda čak samom početku razvoja lokalne varijante vučedolske kulture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Teorija o lokalnom razvoju vučedolske kulture u ovom dijelu Hrvatske, a na višnjičkom supstratu (Z. MARKOVIĆ, 1985, 20—21) možda u jednom malom segmentu nalazi svoju potvrdu i na našem idolu, točnije u koncepciji i shvaćanju dekoracije njegove prednje strane. Ta koncepcija uklapa se u dekorativni izraz vučedolske kulture. U varaždinskoj regiji do sada nisu evidentirana nalazišta vučedolske kulture, no to ne znači da ona nisu postojala, ili da u vrijeme završnog eneolita u ovaj prostor nisu dopirali utjecaji sa obližnjih takvih naselja, od kojih su neka i istraživana. Pripisujući idol iz Vindije završnoj fazi Višnjica tipa Retz-Gajary kulture kasnog eneolita, ostavljamo otvorenom mogućnost postojanja i određene »vučedoloidne« komponente na ovoj figurini.

LITERATURA:

- DIMITRIJEVIĆ S., 1976 — Idoloplastika u lasinjskoj kulturi, Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 13, Sarajevo, 59—99.
- 1979 — Retz-Gajary kultura, Praistorija jugoslavenskih zemalja III (eneolit), Sarajevo, 343—367.
- 1979a — Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks, Praistorija jugoslavenskih zemalja III (eneolit), Sarajevo, 267—343.
- 1980 — Zur Frage der Retz-Gajary Kultur in Nordjugoslawien und ihrer Stellung im pannonischen Raum, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 61, Frankfurt am Main, 15—111.
- KALICZ N., 1980 — Götter aus Ton (Das Neolithikum und Kupferzeit in Ungarn), Budapest.
- KOROŠEC P.—KOROŠEC J., 1969 — Najdbe s količarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem Barju, Arheološki katalogi Slovenije 3, Ljubljana.
- MARKOVIĆ Z., 1981 — Vučedolska kultura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Arheološki vestnik 23, Ljubljana, 219—291.
- 1985 — Problem ranog eneolita u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 3. servol. 18, Zagreb, 1—35.

- 1987 — Noviji i neobjavljeni arheološki nalazi iz Podravine i kalničko-bilogorske regije (I), Podravski zbornik '87, Koprivnica, 142—153.
- MEDUNOVA-BENESOVA A., 1986 — Krepice, Bez. Znojmo — »äneolithische Höhensiedlung »Hradjskoc«, Katalog der Funde, Fontes Archaeologicae Moraviae 19, Brno
- SOKAČ-STIMAC D., 1976 — Zarilac, Grabaračke livade, Sl. Požega — višeslojno nalazište, Arheološki pregled 18, Beograd, 45—47.
- STIPČEVIĆ A., 1981 — Kulturni simboli kod Ilira, Posebna izdanja ANUBIH, knjiga 54, Sarajevo.
- TEŽAK-GREGL T., 1983—1984 — Neolitička i eneolitička antropomorfna plastika iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 3. ser — vol. 16—17, Zagreb, 15—42.
- VUKOVIĆ S., 1954 — IV istražna zona, 1954. god., Istraživanje predspiljskog terena spilje Vindije kod Voće, terenski zapisnik, arhiva Gradskog muzeja Varaždin.

Zusammenfassung

EIN IDOL AUS VINDIJA — HÖHLE

Während der Ausgrabungen des Vorräumers der Vindija-Höhle im Jahre 1954. wurde in der Mittelzone der II Schicht ein Tonidol gefunden (H:61 mm, B:38—42 mm, D:17 mm; T.I; T.II). In derselben Zone der II Schicht wurden auch Bruchstücke slawischer und römischer Keramik gefunden, weiters auch die der Litzenkeramik und einige Retz-Gajary Funde.

Die Statuette aus Vindija gehört der Gruppe der viereckigen flachen Idole an. Ihr Hauptmerkmal ist Furchenstich- und Stempelverzierung. Für die Vorderseite ist ein Rhombmotiv signifikant, wahrscheinlich eine symbolische Darstellung des weiblichen Geschlechtsorgans-einer Vulva. An der Hinterseite befindet sich eine zonal konzipierte Randdecoration die ununterbrochen auf beide Seitenflächen übergeht.

Da die Furchenstichtechnik während des Früh-, teilweise auch Mittel-äneolithikums, bzw. in der keramischen Produktion der Lasinja-Kultur in Nordwestkroatien unbekannt war, ist gerade diese Ziertechnik das Hauptmerkmal das unseren Fund ins Spät-äneolithikum einreicht. In spätäneolithischer Zeit existiert in Nordwestkroatien Retz-Gajary Kultur, bzw. Ihr Višnjica-Typus, der eine Substrat-Beziehung zur lokalen Variante der spät-äneolithischen Vučedol-Kultur in dieser Gegend zeigt.

Wir kennen leider nur geringe Zahl der Retz-Gajary Idole (z.B. aus Hrnjevac, Bajč, Krepice—Hradisko), und so konnten wir keine direkte Analogie für unser Exemplar aus Vindija-Höhle finden. Auf Grund von Analyse der Form, der Ziertechnik und Motive wurde das flache Idol der späten äneolithischen Zeit und zwar dem jüngsten

Horizont des Višnjica-Typus der Retz-Gajary Kultur in Nordwestkroatien zugeschrieben; Möglichkeit einer »vučedoloiden« Komponente (in der Konzeption des Rhomb-Motives) sollte man nicht ausschließen.

Übersetzt von M. Šimek

Zusammenfassung: Das flache Idol aus der Vindija-Höhle, das dem jüngsten Horizont des Višnjica-Typus der Retz-Gajary Kultur in Nordwestkroatien zugeschrieben wird, zeigt eine Form, die mit den Idolen aus Hrnjevac, Bajč, Krepice und Hradisko übereinstimmt. Die Analyse der Form, der Ziertechnik und der Motive führt zu dem Schluss, dass es sich um ein Idol der späten äneolithischen Zeit handelt. Eine mögliche »vučedoloiden« Komponente in der Konzeption des Rhomb-Motives sollte nicht ausgeschlossen werden.

Das flache Idol aus der Vindija-Höhle, das dem jüngsten Horizont des Višnjica-Typus der Retz-Gajary Kultur in Nordwestkroatien zugeschrieben wird, zeigt eine Form, die mit den Idolen aus Hrnjevac, Bajč, Krepice und Hradisko übereinstimmt. Die Analyse der Form, der Ziertechnik und der Motive führt zu dem Schluss, dass es sich um ein Idol der späten äneolithischen Zeit handelt. Eine mögliche »vučedoloiden« Komponente in der Konzeption des Rhomb-Motives sollte nicht ausgeschlossen werden.